

Brief van de maand mei 2012

Misdaad in Middelburg

Middelburg, kaart uit 1652 van Blaeu

In april 1664 worden in Middelburg vier brieven geschreven aan de drie broers Willem, Lucas en Adriaan Jansen die samen uitgevaren zijn met het schip Walcheren naar Genee. Willem is ondermeester (wat wil zeggen dat hij instaat voor medische zorg), Lucas is bottelier en Adriaan is stuurman. Voor Willem, die niet getrouwd lijkt te zijn, is er een brief van zijn moeder, Pieternelle Jans. Naar Lucas is een brief van zijn vrouw Maetie van Steenwinker onderweg. En voor Adriaan, ten slotte, is er zowel een brief van zijn moeder Pieternelle als van zijn vrouw Maria Cornelis van Savoien. Die laatste brief bevat enkel nieuws over de lotgevallen van de familie en vurige wensen dat Adriaan maar veilig weer thuis mag komen. Dat is heel begrijpelijk, want Maria heeft een maand voor het schrijven haar pasgeboren dochter

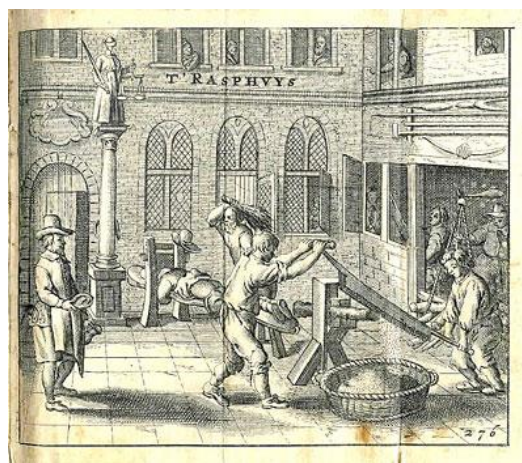
verloren. De bedroefde vrouw zit midden in een rouwproces en heeft begrijpelijkerwijze geen oog voor wat er zich buiten haar onmiddellijke omgeving afspeelt. Maar haar schoonzus en schoonmoeder hebben dat duidelijk wel: zij brengen de broers niet alleen op de hoogte van het trieste familienieuws, maar ook van dé drie onderwerpen van gesprek in Middelburg: een berechting, een beroving en een ontvoering.

Gestraft

Voor de broers uit Middelburg vertrokken, waren er drie dieven gevangen gezet. Pieternelle en Maetie laten weten dat die drie berecht zijn en hun straf gekregen hebben. De straf is naar Middelburgse normen blijkbaar ongebruikelijk zwaar:

de gevangen[en] hebben haer recht ontfange. Wolfs Jonck is gehangen en begraven en Reinties Uijt met Moers Jonck ben onder de galge gegeselt en gebrandmerckt en naert (na het) brant merken noch eens geseselt - sulckx noijt binnen mijddelburgh meer gesien en is van soo een recht (zo een rechtspraak is nooit eerder gezien in Middelburg) - en int rasphuys voor veel Jaeren gebannen.

Een van de daders is opgehangen en de andere twee zijn gezeseld, gebrandmerkt, opnieuw gezeseld en gevangen gezet in het 'rasphuys': een tuchthuis waar gevangenen aan het werk gezet werden en onder andere brazielhout moesten raspen. Het rode poeder dat door het raspen werd verkregen werd gebruikt als kleurstof.

Het rasphuis, Melchior Fokkens

Verdacht

Er mogen nu dan wel drie dieven van straat gehaald zijn, toch zijn nog niet alle misdaden in de stad opgelost. Pieternelle en Maetie melden dat de waard van herberg 'de nachtegaele' buiten de Segeerspoort (St-Geertruidspoort, op de kaart iets rechts van het midden onderaan bij de brug over de singel, vandaag de Goese Korenmarkt) gevangen zit. Ook zijn vermeende vrouw, die eigenlijk een bijzit

is, zit gevangen. Al hun huisraad is in beslag genomen. Pieternelle meent te weten dat het paar het oudemannenhuis bestolen zou hebben, maar Maetie maakt daar in haar brief geen melding van. Volgens haar is het nog onduidelijk wat er aan de hand is. Ze schrijft: “*Den eenen seght dus, den handeren soo. De sekerheijt en kan men niet schrijven.*” Hier duikt een typisch Zeeuws kenmerk op dat al in een andere brief van de maand aan bod kwam (zie de Brief van de maand mei 2011): Maetie schrijft een *h* aan het begin van het woord *anderen*.

Voor Pieternelle, de moeder van de gebroeders Jansen, komt het gebeuren wel heel dichtbij. Ze staat immers op goede voet met een zekere Marij, wiens man een goede vriend was van de waard en veel met hem optrok. Marij en haar man zijn op een nacht gevlucht uit vrees ook gevangengenomen te worden. Het koppel werd later inderdaad opgeroepen om voor het gerecht te verschijnen en al hun bezittingen werden door de instanties geïnventariseerd. Marij heeft tegenover Pieternelle beweerd onschuldig te zijn, maar onze briefschrijfster weet echt niet meer wat ze kan geloven:

Maer Marij met haer man syn duer (door/weg). Anders souwen sy daer (in de gevangenis) oock sytten. Al haer goet (hun spullen) is opgeschreven van heeren wegen (op last van de heren). Sy syn ingedacht (gedagvaard), maer sullen niet kommen, dat weet ick wel. De vrouwe seght dat sy ontschuldich is en dat syt niet daer van weet. Hoet (hoe het) is dat weet ick niet. Sy heeft tegen mijn en meer andere den [e]euwigen genaecht (vaarwel) geseit en dat by nacht en soo daer gegaen.

Ontvoerd

Wie dacht dat hiermee alle spannende wetenswaardigheden nu wel gedeeld zouden zijn met de broers heeft het mis. Pieternelle en Maetie beschrijven in hun brief immers nog een schandaal, dit keer van nationaal niveau: de ontvoering van Catharina van Orlens. Deze jonge Zeeuwse vrouw was al vroeg wees geworden en spendeerde veel tijd in Den Haag bij familieleden. Door de erfenis van haar ouders was ze rijk en dongen veel jongemannen naar haar hand. Een week voor de zeventienjarige Catharina zou trouwen met de heer van Vlaardingen, werd ze in een koets ontvoerd door Johan Diederik de Mortaigne, een kamerheer van de Zweedse koning, en naar Culemborg gevoerd. Omdat de graaf van Culemborg onder de indruk was dat Catharina niet tegen haar wil was meegenomen, weigerde hij eerst om Catharina uit te leveren. Pas nadat de jonge dame een paar nachten in het bijzijn van haar ontvoerder had doorgebracht, bezweek de graaf voor de politieke druk en kon Catharina door haar tante en zus meegenomen worden naar den Haag. Mortaigne ontsnapte. Omdat onduidelijk was of Catharina nu met de ontvoering ingestemd had of niet (tegenover de graaf van Culemborg had ze te kennen gegeven dat de ontvoering met haar medeweten was gepland, maar bij haar terugkomst in Den Haag zwoer ze dat ze dit enkel had gezegd om het leven van Mortaigne te sparen) en de nacht had doorgebracht met haar ontvoerder, was haar reputatie echter beschadigd en werd het huwelijk met de heer van Vlaardingen afgeblazen. Catharina keerde terug naar Zeeland.

De ontvoering van Catharina van Orlens, door J. en C. Luyken in Gottfrieds 'Historische kroniek' (Den Haag KB: 40 A 11)

Het hele schandaal is groot nieuws in de Nederlanden en wordt in pamfletten en zelfs in de correspondentie van de familie Huygens besproken. De verhalen over de ontvoering hebben ongetwijfeld ook Middelburg bereikt en dus kan Maetie het hele gebeuren in geuren en kleuren beschrijven:

niet nieuws dan datter in Den Hage soo wat vreemts gebeurt is, dat een seker Jufvrou vande orliens genaemt met een karosse (koets) wegh gevoert is met pratyk (met schranderheid) deur een karotsse (koets) daer veel Jonkers in saeten deur een Jonker die se lijf hadde, genaemt Montange, geweest hebbende cornel (kolonel) vande cron van Sweeden. Dijt is alles geschiet tegen haer danck waerouer hier groote moeyte om staet aldaer Montange gevlucht is, dat is tot Cullenburgh, in een vrijstadt. Het schint dat de Staeten het qualyck vande graue (graaf) van Cullenburgh nemen dat hij hem gebrecht (gebergd, onderdak verleend) heeft. Hoe datten (dat het) lucken sal met de stadt Cullenburgh sal den tijt leeren. Men seght datter soldaten naer toe syn.

Een Zeeuws verslag

De Zeeuwse vlag

Maetie laat hier opnieuw in haar taalgebruik zien dat ze Zeeuws is, want ze heeft het over *Den Hage* in plaats van *Den Haag*, *een karosse* in plaats van *een karos*, *de graue* in plaats van *de graaf* en schrijft *hadde* in plaats van *had*. Deze *e* aan het einde van verschillende woorden was in het Nederlands bijna overal aan het wegvallen, maar hield redelijk goed stand in zuid-westelijke en noord-oostelijke dialecten en past dus goed bij Maeties andere Zeeuwse kenmerk: de spelling van *h* voor een letter *a* waar die *h* eigenlijk niet uitgesproken wordt.

Maeties relaas over de ontvoering bevat heel veel gedetailleerde informatie. Pieternelle, echter, verhaalt de ontvoering anders dan haar schoondochter; heel kort en laconiek. Ook bij haar zien we de typisch Zeeuwse *h* op een onverwachte plaats opduiken in het woord *waerhachtich*.

En men begint nou joffrouwen te stelen, gelick ghij in dyt briefken (waarschijnlijk doelt ze hier op de brief van haar schoondochter) kont lesen. Dat is oock waerhachtich.

Uit Pieternelles reactie lijkt vooral verbazing en verontwaardiging te spreken over de tijd ‘van tegenwoordig’; een gevoel dat velen van ons ook ongetwijfeld bekruipt tijdens het bekijken van het journaal of het lezen van de krant. Maar deze Zeeuwse brieven vol misdaden en schandaal bewijzen dat de zinsnede ‘Vroeger was het beter!’ misschien toch niet altijd hoeft op te gaan.

De brieven van Pieternelle bevinden zich in de dozen HCA 30-641 en 30-226-1. De brief van Maetie bevindt zich in doos HCA 30-641. De toelichting bij deze brief van de maand is geschreven door Judith Nobels. Eerste transcripties van deze brieven werden binnen Wikiscripta Neerlandica gemaakt door Dick-Jan Braggaar, Renaat Gaspar en Hetty Krol.

Verwijzingen

Over Catharina van Orliens: [Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland](#)